

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

УДК 347.794

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.4/08>

Леусенко І.В.

Запорізький національний університет

ЗАБРУДНЕННЯ ТА ЗАСМІЧЕННЯ МОРСЬКОГО ПРОСТОРУ: ГЕНЕЗА ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Метою статті визначено здійснення ретроспективної характеристики правових досліджень визначення сутності категорії «забруднення та засмічення морського простору». Встановлено, що забруднення та засмічення морського простору є однією із найбільш гострих та болючих проблем сучасного світу. Підкреслено, що забруднення моря та світового океану характеризується глобальним характером та всебічним негативним впливом, що відбувається із різних джерел. З'ясовано, що значне забруднення світового океану відбувається за рахунок потрапляння сливних та побутових стоків із вод річок. Підкреслено, що процес забруднення моря відбувається через різні джерела: теплове, радіоактивне, атмосферне та інші види забруднення. Зроблено висновок про важливість дослідження проблеми обґрунтування напрямів оптимізації діяльності із захисту морського простору є очевидною, та визначає предмет як сучасних правничих досліджень, так і досліджень минулих років. З'ясовано, що в останній час з'явилась значна кількість праць, присвячених охороні морських просторів та встановленню відповідальності за забруднення морських вод, у тому числі і прибережних територій України, але більшість з них має фрагментарний характер. Встановлено, що наявні теоретичні розробки є вагомим внеском у розвиток теорії правової науки, оновлюють та доповнюють галузеві правові науки (адміністративного, міжнародного, морського права та ін.). Зроблено висновок, що не зважаючи на численність проведених розробок, комплексного дослідження адміністративної відповідальності за забруднення та засмічення морського простору України здійснено не було. Встановлено, що в умовах нормативної невизначеності категорії «забруднення чи засмічення морського простору» необхідним є активізація наукових досліджень, в результаті здійснення якого має бути вироблено підхід до розуміння досліджуваного поняття.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, генеза, держава, забруднення, засмічення, морський простір, нормативно-правове регулювання, склад правопорушення.

Постановка проблеми. Забруднення та засмічення морського простору є однією із найбільш гострих та болючих проблем сучасного світу. Забруднення моря та світового океану характеризується глобальним характером та всебічним негативним впливом, що відбувається із різних джерел. Зокрема, лише внаслідок процесів видобування нафти та екологічних катастроф, пов'язаних із цією діяльністю, щорічно неконтрольовано скидається 0,1 млн т нафти внаслідок незначних аварій та виливів. Значне забруднення світового океану відбувається за рахунок потрапляння зливних

та побутових стоків із вод річок. Процес забруднення моря відбувається через різні джерела: теплове, радіоактивне, атмосферне та інші види забруднення [1]. Отже, важливість дослідження проблеми обґрунтування напрямів оптимізації діяльності із захисту морського простору є очевидною, та визначає предмет як сучасних правничих досліджень, так і досліджень минулих років.

Метою статті є здійснення ретроспективної характеристики правових досліджень визначення сутності категорії «забруднення та засмічення морського простору».

Стан наукової розробки проблеми. Встановлення генези правових досліджень із проблеми застосування заходів відповідальності за забруднення та засмічення морського простору є неможливим без звернення дослідницької уваги до еколого-правових та адміністративно-правових досліджень, що присвячені в цілому захисту природного та антропогенного довкілля. До таких комплексних досліджень необхідно віднести монографічні роботи Ю.О. Легези [2], О.А. Улютіної [3], О.О. Сурилової [4] та ін. Важливо підкреслити міжгалузевий та міждисциплінарний характер досліджуваної проблеми, що неминуче вимагає звернення до досліджень екологів, геологів, біологів, представників науки публічного управління та адміністрування тощо.

Виклад основного матеріалу. Забезпечення екологічної безпеки у морському просторі має першочергове значення для держав, що мають вихід до моря, якою є Україна.

Тому розробка наукових, організаційних, технічних та правових засобів протидії забрудненню та засміченню морського простору України має першочергове значення для нашої держави. Роль правових засобів в охороні санітарного стану моря та прилежних територій морських держав постійно зростає, у зв'язку з активною діяльністю міжнародних морських та пов'язаних з морем організацій.

В останній час з'явилась значна кількість праць, присвячених охороні морських просторів та встановленню відповідальності за забруднення морських вод, у тому числі і прибережних територій України, але більшість з них має фрагментарний характер, тому виникла необхідність, на підставі таких статей (тез з урахуванням досягнень світової науки в галузі оцінки екологічного стану морського середовища і перспектив його існування в майбутньому), зробити аналіз стану загрози забруднення Світового океану та його частин, особливо прибережної зони, та визначенню відповідальності за забруднення і засмічення морського простору, який забезпечує життя значної кількості морських мешканців та людей в цілому.

С.О. Кузнецов та Л.І. Пашковська обґрунтували поняття «забруднення морського середовища», яке сформульоване на основі висновків групи експертів з наукових аспектів забруднення моря (ГЕСАМП), підтриманих Міжурядовою океанографічною комісією (1967 р.) і прийнятих конференцією ООН з проблем навколишнього середовища (1972 р.), де під поняттям забруднення морського середовища розуміється «вве-

дення людиною прямо чи опосередковано речовин або енергії в морське середовище (включаючи екстуарії), що тягнуть такі шкідливі наслідки, як збиток живим ресурсам, небезпека для здоров'я людей, перешкоди в морській діяльності, включаючи рибальство, погіршення якості морської води та зменшення її корисних властивостей». Це доктринальне визначення включено до ч. 4 п. 1 ст. 1 Конвенції ООН з морського права 1982 р. з рядом доповнень і розширенням змісту і сфери застосування [5].

Продовжуючи роботу по створенню підручників з морського права, з урахуванням новітніх світових досягнень в галузі міжнародного морського приватного та екологічного права, С.О. Кузнецов і Т.В. Аверочкина у підручнику «Морське право» сформулювали механізм охорони навколишнього середовища, визнали, що більшість розділів Конвенції ООН з морського права 1982 р. містять матеріальні міжнародно-правові норми, а частина XII «Захист і збереження морського середовища» Конвенції ООН з морського права 1982 р. встановлює принципи співробітництва держав по запобіганню, скороченню та контролю за забрудненням морського середовища, створюючи, тим самим, правову основу для погодженої діяльності міжнародного співробітництва держав у справі захисту Світового океану від забруднення» [6, с. 233]. В цьому положенні була сформульована доктрина о правовій значущості регулювання питань охорони морських вод від забруднення та засмічення.

Наразі поряд з технічним та технологічним характером захисту морського середовища, з'являється і правовий характер захисту.

Україна, як суверена морська держава, спираючись на Конвенцію МАРПОЛ 73/78 та наступні міжнародні нормативні акти, які регулюють санітарно-екологічну безпеку території нашої держави, встановлює правила, що забезпечують цю безпеку та відповідальність за їх порушення. Українське законодавство не так давно включило норми, що передбачають відповідальність за забруднення прибережних зон країни, тому детального аналізу ефективності заборонних норм з охорони прибережних вод України ще не проведено, тим більше ефективно не проведений аналіз санкцій норм окремих галузей права, у тому числі норм адміністративного права щодо відповідальності з забруднення морських вод України, не дивлячись на те, що правоохоронна діяльність держави має велику практику застосування заходів адміністративного примусу для захисту своєї прибережної території. Тому склалася об'єктивна

необхідність вивчити стан та об'єктивність адміністративно-правових санкцій у захисті належного стану прибережних морських територій України.

Як зазначає професор В.І. Андрейцев, «навколишнє природне середовище.. потребує збереження його якості, охорони, зокрема, за допомогою державно-правових засобів... Така охорона передбачає логічну і послідовну систему заходів, спрямованих на запобігання негативним діям на стан природного навколишнього середовища...» [7, с. 14].

Коли держава не здійснює достатньо контролю над суднами, що плавають під його прапором, необхідна правова основа для застосування заходів міжнародно-правової відповідальності [8, р. 1].

Забруднення та засмічення морського простору є глобальною проблемою людства та потребує для її вирішення значної кількості засобів і заходів як міжнародного так і національного характеру. Тому міжнародна спільнота значну увагу приділила розробці міжнародних правил, норм стандартів, за допомогою яких можна запобігти подальшому забрудненню і засміченню морського простору, залишаючи право державам, які мають територіальні контакти з морським середовищем, встановлювати свої вимоги до санітарно-епідеміологічного стану власного узбережжя.

Так як Україна має значну протяжність узбережжя, вона, керуючись міжнародними нормами, встановлює свої правила охорони прибережних територій від забруднення та засмічення, застосовуючи, при цьому, свої засоби протидії спробам забруднення та засмічення своїх територій. Серед цих засобів захисту територій, що омиваються морськими водами України, значну роль мають правові норми, які встановлюють відповідальність за забруднення та засмічення прибережних вод. Це норми цивільного, природоохоронного, кримінального, адміністративного законодавства, серед яких роль останніх значно зросла в сучасності, що обумовило спочатку включити норми про адміністративну відповідальність за забруднення та засмічення морських вод України в адміністративний кодекс Української СРСР 1984 р., потім конкретизувати відповідальність у сфері забруднення та засмічення морських вод України, посилити відповідальність у процесуальній частині цього Кодексу, внести нові положення щодо провадження по справах за порушення санітарно-епідеміологічного стану морського узбережжя нашої держави. Однак, як свідчить практика, випадки забруднення та засмічення прибережних

територій нашої держави поширюються, що зазнає значних збитків економіці та санітарно-епідеміологічному стану нашої держави. Тому наукова, в першу чергу правова суспільність, продовжує розробляти найбільш ефективні засоби та заходи протидії забруднення і засмічення морських вод України цим випадкам. Слід відзначити значний вклад у розробку як загальних підстав адміністративної відповідальності за порушення правил охорони узбережжя України від забруднення та засмічення, так і розвитку спеціальних питань, які стосуються адміністративно-правових заходів захисту морського узбережжя нашої держави від забруднення та засмічення, таких науковців, як Ю.П. Битяк, Л.Р. Біла-Тіунова, І.П. Голосніченко, Є.В. Додін, С.В. Ківалов, В.К. Колпаков та інші, а також науковців, які займалися розробкою проблем інших галузей правових знань, в той же час торкалися правових проблем захисту морського узбережжя України від забруднення та засмічення, серед яких треба відзначити В.І. Андрейцева, О.В. Сурілову, Ю.Н. Оборотова, та інші.

Серед наукових досліджень в галузі забруднення морського простору України з суден слід назвати дисертацію Т.Р. Короткого «Приватноправовий механізм охорони морського середовища від забруднення із суден» (2006 р.), в якій наведений комплексний аналіз теоретичних і практичних питань, пов'язаних із застосуванням приватноправового механізму охорони морського середовища від забруднення із суден, досліджено правовий механізм охорони морського середовища від забруднення із суден, проаналізовано систему міжнародно-правового регулювання охорони морського середовища від забруднення із суден [9].

Міжнародно-правові аспекти відповідальності за забруднення морського простору України розроблено в дисертації А.О. Ярової «Міжнародно-правові аспекти відповідальності за забруднення морського середовища в результаті аварійного випадку», яка розглянула питання науково-правового аналізу правовідносин, які виникають в результаті аварійного випадку, особливостей таких правовідносин, відповідно до джерел забруднення морського середовища, реалізації міжнародно-правової відповідальності і дослідження міждержавних спорів щодо забруднення морського середовища в результаті аварійного випадку [10].

Кримінологічне дослідження сфери забезпечення відповідальності за забруднення морського простору України здійснене в дисертаційному

дослідженні В.П. Олійником «Кримінально-правова характеристика злочину забруднення моря (ст. 243 КК України)» (2018 р.), яка присвячена «формуванню науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення відповідних кримінально-правових норм (ст. 243 КК України), підвищення ефективності кримінального права в сфері належної, тобто встановленої чинним законодавством України охорони, раціонального використання відтворення й оздоровлення внутрішніх морських вод, вод територіального моря України, вод виключної (морської) економічної зони України, вод відкритого моря» [11].

У дисертації В.К. Барвенко «Початковий етап розслідування порушень правил охорони вод від забруднення моря» (2019 р.) розглянуто комплекс теоретичних і практичних питань розслідування порушень правил охорони вод та забруднення моря. Проаналізовано сучасний стан злочинних порушень правил охорони вод та забруднення моря, зокрема в Одеської, Миколаївської та Херсонської областях в Україні [12].

Зазначені теоретичні розробки є вагомим внеском у розвиток теорії правової науки, оновлюють та доповнюють галузеві правові науки (адміністративного, міжнародного, морського права та ін.). Водночас, не зважаючи на численність проведених розробок, комплексного дослідження адміністративної відповідальності за забруднення та засмічення морського простору України здійснено не було.

Аналіз практики застосування адміністративних санкцій за правопорушення в сфері забруднення та засмічення територіальних і внутрішніх морських вод України свідчить про те, що законодавець не чітко визначив окремі сторони складу адміністративних правопорушень у галузі адміністративної відповідальності за забруднення та засмічення морських вод України, не в повному обсязі визначив процесуальні та процедурні норми, у відповідності з якими треба розглядати цю категорію правопорушень. Із-за постійних реорганізацій органів як учасників провадження по цій категорії справ, законодавець відсторонився від визначення статусу цих органів, головним чином їх компетенції. Тому треба продовжувати розробку ефективних правових норм, які б боролися та протидіяли правопорушенням в галузі забруднення та засмічення морських вод України, враховуючи практику застосування діючих норм в галузі охорони морських вод від забруднення та засмічення, проводячи всебічний їх аналіз.

У дійсний час, глобальних заходів, плану дій з вирішення проблеми забруднення морського простору, немає. Існують загальні поняття та заходи, проте механізм запобігання забруднення морського простору України та порядок дії при виявленні забруднення моря не розроблені. Якщо буде досконала система відповідальності за забруднення морського простору України, скоєних правопорушень в цієї галузі буде набагато менше.

Питання забруднення морського простору України актуальне в сьогоденні, тому що більшість внутрішніх та поверхневих вод, територіальне море України засмічені. Факторів, які впливають на екологію вод України багато – попадання з річковим стоком, у результаті дощів, мінеральних добрив та пестицидів з полів, що визиває інтенсивне цвітіння води у прибережній смузі. Виявити правопорушника у даному випадку неможливе, так як стоки можуть бути з будь-якого джерела і цього роду правопорушення залишаються у більшості випадків латентними. Збільшення сірководню та зменшення кисню у Чорному морі зумовлено скидами у море фекальних скидів. Через це Чорне море може стати у майбутньому мертвим, у якому не буде життя і живих істот.

Висновки. Актуальність наукової роботи полягає у подальшому впровадженні в Україні адміністративної реформи щодо забезпечення відповідальності за забруднення та засмічення територіальних і внутрішніх морських вод України та оновлення і вироблення цілісної концепції адміністративно-правового забезпечення відповідальності за забруднення морського простору України, надання рекомендацій з метою його вдосконалення.

Виникнення і розвиток природоохоронних відносин в сфері забруднення морського простору відбувалися у вже існуючих правових державах. Тому, при виборі державно-правового впливу на суспільство, встали деякі проблеми: використання потенціалу діючих правових інститутів в сенсі пристосування їх до потреб охорони морського середовища від забруднення та засмічення; прийняття нових норм, що відповідають сучасним потребам забезпечення екологічного правопорядку в умовах науково-технічного прогресу. Згодом приймаються самостійні норми про відповідальність за екологічні правопорушення в сфері забруднення морського середовища.

Список літератури:

1. Соловійова Ж. Ф., Непеїна Г. В. Забруднення світового океану нафтопродуктами. *Екологія. Наукові праці*. Випуск 138. Том 150. С. 76–81.
2. Легеза Ю. О. Публічне управління у сфері використання природних ресурсів: адміністративно-правові засади: монографія. Харків: Гельветика, 2017. 432 с.
3. Улютіна О.А. Адміністративно-правові засади охорони навколишнього природного середовища та природокористування: дис. ... к.ю.н. 12.00.07. К., 2011. 209 с.
4. Сурілова О.О. Адміністративно-правове регулювання у сфері використання і охорони надр: дис. ... д.ю.н. 12.00.07. Одеса-Запоріжжя, 2017. 411 с.
5. Кузнецов С.О., Пашковська Л.І. Міжнародне морське приватне право: підручник. Одеса: Фенікс, 2012. 236 с.
6. Кузнецов С.О. Морське право: підрчн. Одеса: Фенікс, 2011. 382 с.
7. Андрейцев В.І. Право екологічної безпеки. Навч. та наук.-практич. посіб./ В.І. Андрейцев. К.: Знання-Прес, 2002. 332 с.
8. Barros J., Johnston D. The international Law of Pollution. – N.Y. 1974. – P. 242. 202. Anzilotti D. Responsibilite internationale des Etats RGDIP. Vol. 8. No. 1-2.
9. Короткий Т. Р. Приватноправовий механізм охорони морського середовища від забруднення із суден) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2006. 19 с.
10. Ярова А.О. Міжнародно-правові аспекти відповідальності за забруднення морського середовища в результаті аварійного випадку: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Київ, 2017. 15 с.
11. Олійник В.П. Кримінально-правова характеристика злочину забруднення моря (ст. 243 КК України): дис. ... к.ю.н. 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Київ, 2018. 252 с.
12. Барвенко В.К. Початковий етап розслідування порушень правил охорони вод та забруднення моря: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Кривий Ріг, 2019. 19 с.

Leusenko I.V. POLLUTION AND LITTERING OF MARINE SPACE: THE GENESIS OF LEGAL RESEARCH

The purpose of the article is to carry out a retrospective characterization of legal research into determining the essence of the category of pollution and litter of marine space. It has been established that pollution and littering of marine space is one of the most acute and painful problems of the modern world. It is emphasized that pollution of the sea and the world's oceans is characterized by a global and comprehensive negative impact originating from various sources. It was found that pollution of the world's oceans occurs due to the ingress of waste and domestic wastewater from river waters. It is emphasized that the process of sea pollution occurs through different sources: thermal, radioactive, atmospheric and other types of pollution. It is concluded that the importance of studying the problem of justifying directions for optimizing activities to protect maritime space is obvious, and determines the subject of both modern legal research and research of past years. It was found that recently a significant number of works have appeared devoted to the protection of marine spaces and establishing responsibility for the pollution of sea waters, including the coastal territories of Ukraine, but most of them are fragmentary. It has been established that theoretical developments are a significant contribution to the development of the theory of legal science, update and complement sectoral legal sciences (administrative, international, maritime law, etc.). It is concluded that, despite the numerous developments carried out, a comprehensive study of administrative responsibility for pollution and littering of the maritime space of Ukraine has not been carried out. It has been established that in conditions of regulatory uncertainty of the category "pollution or litter of marine space" it is necessary to intensify scientific research, as a result of which an approach to understanding the concept being studied should be developed.

Key words: administrative responsibility, genesis, state, pollution, litter, maritime space, legal regulation, offense.